

*Назар КІСЬ (Львів)*

### **“ПОЕТИ-ПРОРОКИ” І КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА: ФОРМУВАННЯ “НАЦІОНАЛЬНИХ ПАНТЕОНІВ” У ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Ключовими поняттями для розуміння модернізаційних процесів, які відбувалися в Галичині в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст., є “політична релігія” та “сакралізація політики”. В сучасній історіографії, коли мова йде про витворення “політичної релігії”, передовсім згадується формування крайнього націоналізму міжвоєнного періоду і його непрості взаємовідносини із церквою<sup>1</sup>. Дещо менше уваги приділено проблемі появи “національного пантеону” в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., який полягав, насамперед, у глорифікації “пророків” з числа поетів-романтиків Адама Міцкевича, Юліюша Словацького, Тараса Шевченка та ін.

Початок ХХ ст. в Галичині характеризувався зростанням національної свідомості, мобілізацією мас під гаслами національної та соціальної справедливості та, відповідно, змаганням між світською інтелігенцією і духовенством за контроль над ними. Адже церква залишалася впливовою мобілізаційною силою, з якою змушені були рахуватися й політики.

У той же час церква зіткнулася із проблемою поширення модернізму серед вірян та духовенства. І серед світської інтелігенції, і в середовищі рядового духовенства, модерністичні погляди набували все більшої популярності. Офіційна позиція Ватикану стосовно модернізаційних процесів у суспільстві (особливо в контексті поширення соціалістичних ідей, які в Галичині були сильно пов’язані із вирішенням національного питання) залишалася консервативною. Про це свідчить енцикліка папи Пія Х проти модернізму. В ній папа назвав ці ідеї “синтезом всіх єретичних думок” та “слизькою дорогою до атеїзму”. Суть звинувачень папи зводилася до таких тез: модернізм відкидав абсолютний авторитет Святого Письма; вважав зовнішні прояви релігійності не таїнствами, а такими, що виникли історично, в результаті еволюції культу; для вивчення Євангелія модерністи використовували історико-критичний метод, а, отже, відокремлюючи Христа-Бога від Христа – історичної особи<sup>2</sup>. Енцикліку, що викликала в Галичині зливу критики з боку політичних середовищ, повністю підтримав увесь єпископат<sup>3</sup>. Одночасно

<sup>1</sup> *Зайцев О., Беген О., Стефанів В.* Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева; Український Католицький Університет; Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Видавництво УКУ, 2011. – 384 с., іл.

<sup>2</sup> *Kumor B.* Historia Kościoła.. – Lublin, 1991. – Część 7. – S. 300.

<sup>3</sup> *J.E.X.* Arcybiskup dr. Józef Bilczewski o encyklice, potępiającej modernistów // *Gazeta Kościelna.* – 1908. – № 2. – S. 13–14; № 3. – S. 28–29; Хто заходить ся коло розбиття української

церкви в Галичині (передовсім римо-католицька для поляків та греко-католицька для українців) уже можна трактувати як національні, оскільки лояльність до монархії та універсалістське бачення церкви поступово відходили на другий план<sup>4</sup>. Тому на початку ХХ ст. “національні святі” виявилися сприйнятими з боку місцевого польського та українського духовенства, яке активно долучилося до процесу їх “беатифікації”, паралельно виправдовуючи їхні модерністичні, часто явно антиклерикальні погляди.

Логічно, що узгодження національних прагнень народів (у даному випадку – поляків та українців) з універсалістськими цінностями Католицької церкви і традиційною лояльністю до правлячих на той час династій, не могло бути простим<sup>5</sup>. Воно передбачало світоглядні зміни, передовсім у середовищі католицького духовенства, які дозволили українському та польському клірові зайняти чітку національну позицію. І не лише погодитись на “беатифікацію” національних “святих”, але й взяти активну участь у їх популяризації.

Наша студія має на меті висвітлити процес сприйняття католицьким духовенством побудови “пантеону національного святих”. Зокрема, проаналізувати аргументи, які використовували для узгодження християнської віри і політичного націоналізму, а також практики вшанування “національних пророків”. Проблема непростих стосунків поетів-романтиків із церквою та їхнє ставлення до релігії детально висвітлена в працях Є. Нахліка<sup>6</sup>, Г. Грабовича<sup>7</sup> та ін. В цій розвідці увага зосереджена на рецепції та репрезентації їхньої творчості самих постатей “пророків” на початку ХХ ст.<sup>8</sup>

На початку ХХ ст. у пресі з’явилися тексти, в яких прихильники націоналізму (в тому числі з числа духовенства) взялися захищати поетів-романтиків від критики з боку консервативних кіл, створюючи ідеологічні передумови для сприйняття церквою творчості поетів як “не еретичної”, а також узгоджуючи церковну політику із фактичним образом поетів як “національних пророків”.

У 1909 році, в 100-річчя від дня народження Юліюша Словацького і 60-річчя від його смерті у клерикальному польському часописі “Gazeta Kościelna” вийшла

---

суспільности? // Нива. – 1907. – С. 641–645; Святейшого Отця Пія Х енцикліка проти модернізму // Руслан. – 1907. – Ч. 208; Ще про енцикліку проти модернізму // Руслан. – 1907. – Ч. 211.

<sup>4</sup> Osadczy W. Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863 / W. Osadczy. – Lublin, 1999. – 244 s. – S. 224.

<sup>5</sup> По-перше, у творах поетів-романтиків можна зустріти виправдання гріха (вбивства) із патріотичних міркувань. По-друге, образ хрестоносців (у Міцкевича та Словацькою) та єзуїтів є чітко негативним, вони трактуються як загарбники. По-третє, це антипапізм та антиклерикалізм (особливо у Ю. Словацького, який критикував папу Григорія XVI за засудження Листопадового повстання). Натомість у Шевченка випадки проти “ксьондзів” та “єзуїтів” є ще принциповіші, оскільки сам поет був православний, а його антикатолицькі тези були частиною ширшого козацького епосу.

<sup>6</sup> Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики – Львів, 2003. – 568 с.

<sup>7</sup> Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. – Київ: Критика, 2000. – 317 с.

<sup>8</sup> Стосовно рецепції творчості Шевченка з боку галицьких русинів у 60-х роках XIX ст. див. Sereda O. From Church-Based to Cultural Nationalism: Early Ukrainophiles, Ritual-Purification Movement and Emerging Cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s. – Canadian American Slavic Studies. 2006. – Vol. 40. – No. 1. – P. 21–47.

ціла серія публікацій під назвою “Релігійність Юліяна Словацького”, в якій автор намагався виправдати антиклерикалізм і модерністські погляди поета. Починалася вона із перерахування закидів з боку консервативних католиків на адресу “пророка”, а саме: позитивне трактування Лютера (“Oda do wolności”), критика переходу в християнство із “віри батьків” (“Mnich”), вільне трактування церковних догматів, суїцидальні настрої, участь в дуелях, критика Ватикану як загрози для Польщі (“Polsko, twa zguba w Rzymie!”), а також духовенства, особливо єзуїтів. Проте, на думку автора публікації, Словацький не мав на меті шкодити Католицькій церкві.

Як один із аргументів виправдання він використав тезу, що поет мав тонку і вразливу натуру, суперечливу та індивідуалістичну. До цього слід додати амбіції та гордість, які через брак визнання серед сучасників спричинили меланхолію. Отже, психічні розлади зменшують його вину перед релігією, підсумовує автор. Зрештою, важко судити про Ю. Словацького, оскільки він був самотником і певних свідчень про нього нема.

Іншим фактором було нерелігійне виховання поета в ранньому віці та шкідливий вплив модернізму в подальшому, зокрема, релігійного скептицизму і пантеїзму. Вивчення філософії без знання основ віри стало причиною того, що Словацький на деякий час потрапив під вплив товіанізму і вірив, що розвиває церкву, а не поборює її. На думку автора “Gazety”, поет мав доволі приблизну уяву про католицизм, свою фантазію вважав одкровенням і хотів звільнити церкву для справжнього служіння. Хоча віри до кінця не втратив: “Не відкинув Бога повністю, і Бог його не залишив”.

Проте головним виправданням для Юліюша Словацького на початку ХХ ст. став його патріотизм. Відірваність від батьківщини та сім’ї, непорозуміння із тогочасним емігрантським польським середовищем змушували його гостро перейматися долею Польщі. Його антипапську позицію можна виправдати буллою Григорія XVI про повстання 1830 р., яку він вважав благословенням на розділ Польщі сусідніми державами. Зрештою і духовенство (особливо єзуїтів) він критикував, у тому числі за байдужість до проблеми евангелізації простого люду та підпорядкованість світській владі.

Психічний стан, брак релігійного виховання та знань про основи віри, а також патріотизм породили, на думку автора “Gazety Kościelnej”, специфічне ставлення Ю. Словацького до Бога і релігійності. Він вільно трактував пости і недільні Богослужіння, будучи разом з тим дуже моральним, чуйним, справедливим і т. ін., вважав світ “марнотою марнот”. Не бажаючи розчинитися в “Новітньому Содомі” – Парижі, він свідомо обрав життя одинака, подорожував на Святу Землю. Висновок автора, який (з огляду на обсяг публікації у провідному клерикальному часописі краю) можна вважати позицією значної частини польського духовенства початку ХХ ст., полягав в тому, що Ю. Словацький не був свідомим еретиком, а релігійним фантазером. Він присвятив своє життя шляхетним, на його переконання, цілям, його поезію не слід повністю ототожнювати з особистістю поета. Крім того, з огляду на його характер, слід говорити про його релігійні відчуття (часто на патріотичному тлі), а не переконання. А тому, “безбожники соціалісти” не мають права вважати Ю. Словацького своїм патроном<sup>9</sup>.

<sup>9</sup> Religijność Juliusza Słowackiego // Gazeta Kościelna. – 1909. – S. 423–425, 434–436, 447–449.

У той же час, польська преса не шкодувала звинувачень на адресу іншого поета, про якого теж можна сказати, що він шукав справедливості, але любов до Батьківщини змусили його по-своєму трактувати Бога. Для польської преси творчість Тараса Шевченка та її популяризація в Галичині постійно були об'єктом критики. “Понура” поезія про гайдамаків та про “помсту ляхам”, на думку польських клерикальних кіл, згубно впливала на українську молодь, робила її агресивною та нездатною до діалогу. Саме під впливом поезії Шевченка та радикальної пропаганди відбулися, з їхньої точки зору, події у Львівському університеті 1910 р. Щодо релігійної сторони творчості поета, то головним “богохульним” текстом вважалася поема “Марія”, критикувалися його виступи проти папи, звинувачення “ксьондзів, єзуїтів” в розпалюванні міжнаціональної ворожнечі<sup>10</sup>. Більше того, саме творчість Т. Шевченка польські клерикали вважали головною причиною того, що українське суспільство в Галичині перестало бути християнським, перетворилося на анархо-соціалістичне, гайдамацьке, в якому культивується культ ненависти на соціальному ґрунті<sup>11</sup>.

У середовищі українського духовенства, як і загалом у суспільстві, існували різні погляди на творчість Т. Шевченка та розуміння того, як її повинна трактувати церква. На думку москвофілів, культ Шевченка був прикладом антицерковності всього українського руху. Жодна віруюча людина, на їхню думку, не могла підтримувати ідеологію, яка вважала “месією” богохульника Шевченка”, а тому вони всіляко засуджували “пропаганду” шевченкової поезії священиками-українофілами<sup>12</sup>. У 1910 р., коли відбувалася чергова дискусія в середовищі греко-католицького духовенства на тему творчості Т. Шевченка, москвофіл о. Кобилянський заявив, що Шевченка (православного) після виходу поеми “Марія” не можна вважати християнином взагалі, натомість українофіл о. Костельник трактував “Марію” як “пробу”, виняток у загалом християнському доробку поета.

У 1911 р. в Галичині відзначали 50-ті роковини смерті Т. Шевченка. З цієї нагоди Михайло Лозинський опублікував у “Ділі” статтю, в якій прирівняв Шевченкову “Марію” до Богородиці, чим, на думку представників української клерикальної преси, поставив під сумнів святість шлюбу. Знаковим було те, що клерикальні кола, зокрема редакція “Руслана”, назвали богохульником лише автора статті, але не наважились критикувати творчість Т. Шевченка<sup>13</sup>. На початок ХХ ст. культ Т. Шевченка вже був настільки важливий для українофільського табору, що навіть клерикали-західники подібні речі воліли не обговорювати.

Найдалі в питанні популяризації творів Т. Шевченка зайшли радикали. Вони заявляли, що духовенство (особливо вища ієрархія) встановило “клерикальну цензуру”, яка негативно впливала на розвиток громадсько-політичного життя і національної культури. Роль вищого духовенства в національному житті вони взагалі оцінювали негативно, адже Церква, на думку лівих, у свій час переслідувала Маркіяна Шашкевича та Івана Вагилевича, підтримувала москвофільство в другій половині ХІХ ст., а також обмежувала поширення культу Тараса Шевченка. Отже, національна

<sup>10</sup> Kgwawe płony agitacji ukraińskiej // Gazeta Kościelna. – 1910. – № 28. – S. 351–352.

<sup>11</sup> Kronika Kościelna. Zamordowanie namiestnika // Gazeta Kościelna. – 1908. – Nr 16. – S. 193.

<sup>12</sup> Грабари Руси // Русское слово. – 1902. – Ч. 6. – С. 1–2.

<sup>13</sup> Лозинський М. Духовенство і національна культура. – Львів, 1912. – 39 с.

література та культура загалом розвивалася не завдяки, а всупереч діям церковної ієрархії. Натомість звичайні священики (Маркіян Шашкевич, Данило Таянчкєвич, Степан Качала) працювали з народом і для народу, всупереч волі єпископів<sup>14</sup>.

Початок ХХ ст. ознаменований переходом політики в масову фазу. Це не могло не відобразитися і на практиках вшанування “національних пророків”, як частини тенденції переплетення національного та релігійного в політичному житті<sup>15</sup>. Так, популярнішим серед поляків, і серед українців ставало в той час використання церков та інших культових споруд для національної мобілізації. Зокрема, в греко-католицьких церквах поширеною ставала практика співати пісню “Не пора” після закінчення літургії<sup>16</sup>, тоді як польські костели стали місцем виконання патріотичної пісні “Z dumem pożarów”<sup>17</sup>.

Відтак 10 вересня 1909 р. на шпальтах газети “Wiek Nowy” було розміщено статтю з нагоди 100 років від дня народження Ю. Словацького. В ній йшлося, що “100 років тому доля послала Пророка, аби він надихнув народ і вказав дорогу до відродження і воскресіння”. Мова в статті йшла про відзначення століття уродин “безсмертного творця” в Крем’янці, на який прибула шляхта та міщани з околиць та гості з різних регіонів. В урочистих Богослужіннях два дні поспіль брали участь численні представники духовенства, в т. ч. і з Галичини, а прості парафіяни мали на одязі “національні відзнаки”. Особливої сакральності подія набула через те, що “не забули віддати шану тлінним останкам матері Юліюша, Соломії Словацькій з Янушевських, вибраної Богом для того, щоб дарувати Польщі Генія”<sup>18</sup>. В той же час тривала організаційна робота з перевезенням праху Словацького в Краків до Вавелю. Справу перенесення останків трактовано як питання національної ваги: “В підземеллях вавельської катедрі, на очах народу, поряд із прахом королів і героїв”. Оргкомітет звернувся до кардинала Пузини з ініціативою перетворити крипту Міцкевича на крипту Трьох Пророків (Міцкевича, Словацького і Красінського)<sup>19</sup>. Не залишалася осторонь подібних відзначень і гімназійна молодь. Так, на 60-ліття смерті Ю. Словацького учні 8-ї гімназії м. Львова відбули Богослужіння перед навчанням, де учнівський хор виконав “Реквієм”, а в самій гімназії провели музичну частину, декламацію творів і виставку малюнків (із зображенням родини поета, пейзажів його рідної місцевості і місць перебування, ілюстрації до творів)<sup>20</sup>.

Серед галицьких українців ще від 60-х років ХІХ ст. набула поширення традиція відзначення Шевченківських уродин паралельно із популяризацією “козацького епосу” і розвитком “обрядового руху” за “відновлення” традиції та “очищення” від латинських впливів<sup>21</sup>. На початку ХХ ст. вона стала чи не головною

<sup>14</sup> Лозинський М. Духовенство і національна культура.

<sup>15</sup> У Львові на початку ХХ ст. відбулося чимало маніфестацій, які можна трактувати як релігійні та національні одночасно. Це, зокрема, “відновлення” свята Анни (як відзначення визволення Львова від татарської облоги), коронація ікони Матері Божої в 1905 р., відзначення річниці Січневого повстання в Катедрі та ін.

<sup>16</sup> Русский народ, опам’ятайся // Русское слово. – 1908. – Ч. 11. – С. 1.

<sup>17</sup> Gazeta Lwowska, 1905 (03.05.1905, 04.05.1905); Kurier Lwowski, 1905 (04.05.1905)

<sup>18</sup> Uroczystości Słowackiego w Krzemieńcu // Wiek Nowy. Nr 2454. – 10.09.1909. – S. 6.

<sup>19</sup> Słowacki na Wawel // Wiek Nowy. – Nr 2324. – 05.04.1909. – S. 5–6.

<sup>20</sup> W 60-tą rocznicę zgonu poety // Wiek Nowy. – Nr 2326. – 07.04.1909.

<sup>21</sup> Sereda O. From Church-Based to Cultural Nationalism: Early Ukrainophiles, Ritual-Purification Movement and Emerging Cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s.

датою в національному календарі, тим більше, що галицькі українці відчували себе зобов'язаними проводити урочистості, які не могли відбуватися з належним розмахом у підросійській Україні<sup>22</sup>. Не дивно, отже, що найбільшою українською маніфестацією у Львові описуваного періоду було відзначення в 1914 році 100-літнього ювілею від дня народження Тараса Шевченка – “Шевченківський здвиг”. Основними учасниками заходу були члени парамілітарних українських товариств “Сокіл-Батько”, “Український Січовий Союз”, спортивного товариства “Україна” та Пласту.

Спеціально для учасників з'їзду в храмі Святого Юра та у Духовній семінарії відбулися урочисті Богослужіння. Попри те, що організатори заходу декларували його антиросійське спрямування і повну лояльність до австрійської влади, неважко було розгледіти і його антипольськість. У газеті “Діло” написано: “Боротьба лежить нам в крові. І її хочемо. Сьвідомо. Вона нам щось дасть. У боротьбі все є якась обнова, якась визволене”. Греко-католицька церква фактично підтримала “Шевченківський здвиг”, незважаючи на його парамілітарний характер, відзначення роковин Т. Шевченка (творчість якого значна частина ієрархії не толерувала) та участь у заході значної кількості активістів і симпатиків антиклерикальної Русько-української Радикальної Партії (зокрема Кирила Трільовського)<sup>23</sup>.

За задумом організаторів, ця подія мала засвідчити організаційну і фізичну готовість українців у Галичині до майбутньої війни на тлі зростання україно-польського напруження, доказом сили українського руху, його готовість до боротьби і перемоги. Організаційний комітет закликав українців Львова прикрасити вікна своїх помешкань синьо-жовтими стрічками та портретами Тараса Шевченка, оскільки під час святкувань у Львові мали бути присутні не лише делегати українських товариств краю, але й представники Буковини, Наддніпрянської України, а також національних чеських і хорватських товариств імперії. Слід було довести всім, що українці у Львові не є незначною колонією, а займають поважне становище<sup>24</sup>.

Традиційно, коли українське духовенство брало участь у подібних заходах, це викликало різкі зауваження з боку польської преси і навпаки. Так, 1910 р. в Перемишлі українці відзначали Шевченківські дні, на які було запрошено в т. ч. греко-католицького єпископа Чеховича. При цьому, як зазначала “Gazeta Kościelna”, членами оргкомітету були духовні особи, а хором диригував вікарій з греко-католицької катедри в Перемишлі. Коли дійшло до виконання Шевченкового “Яна Гуса”, лише єпископ покинув залу, решта ж руського духовенства “демонстративно залишилася”, підтримуючи виступ оплесками<sup>25</sup>. Щодо “Шевченківського здвигу” це було

– Canadian American Slavic Studies. 2006. – Vol. 40. – No. 1. – Pp. 21–47.

<sup>22</sup> *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – 737 с. – С. 569.

<sup>23</sup> Taras Szewczenko i jego stosunek do religii // Gazeta Kościelna. – 1910. – № 30. – S. 373–375.

<sup>24</sup> Товариш, 1914 (№ 20–21, 18.07.1914); ЦДІАЛ. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 63: Звернення, повідомлення, листи та інші матеріали про вшанування ювілейного Шевченківського з'їзду соколів у Львові. 19 арк.

<sup>25</sup> Taras Szewczenko i jego stosunek do religii // Gazeta Kościelna. – 1910. – № 30. – S. 373–375. Про це див.: *Якимович Б.* “Гей “Січ” іде, красен мак цвіте!” До 100-річчя заснування галицьких “Січей” // Якимович Б. Україна та українці: події далекі і близькі. Вибрані праці / Львів. Нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Академія

особливо актуально, оскільки фактично відбулася урочиста католицька літургія з благословення найвищої ієрархії на вшанування православного поета, що дозволяв собі доволі неординарно трактувати догмати Церкви<sup>26</sup>.

Отже, під час переходу від традиційної релігійності до модерного націоналізму, відбулася певна еволюція самої релігійної свідомості. Роль традиційної релігії та духовенства зменшується, але духовенство бере активну участь у процесі модерного національного “релігієтворення”.

Для католицького духовенства, і польського, і українського, спільним було виправдання “хиб” і “помилок” поетів-романтиків, як і звеличення постатей та загального доробку цих “національних пророків”, також участь у різноманітних урочистостях, в яких тісно перепліталось національне та релігійне. Відповідно, модернізм, проти якого виступала офіційна церква та місцеві ієрархи, був таки поширеним серед католицького кліру Галичини.

Різниця полягала в тому, що польське духовенство не було найбільшою “інтелігентною” верствою свого народу, тому не ризикувало наразитися на критику за ренегатство на випадок відстоювання консервативних католицьких переконань, а в українських священиків вищим був рівень “національної відповідальності”, а, отже, і ступінь залучення до політичних процесів.

---

сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного; Наук. центр, Львівське обл. відділення Товариства зв'язків з українцями за межами України, Наукова фундація Андрія Чайковського. – Львів, 2014. – С. 399–402.

<sup>26</sup> W sprawie zlotu ukraińskich sokołów i siczy // Wiek Nowy. – 1914. – № 3883. – S. 5.